

В сучасних умовах кодифікація аграрного законодавства є однією з тенденцій розвитку та вдосконалення чинного законодавства. Як зазначає Носік В.В. [5, с. 18] в сучасних умовах існує об'єктивна потреба систематизації і кодифікації прийнятих законодавчих та інших нормативно-правових актів з питань сільського господарства та інших галузей агропромислового комплексу, оскільки: чинне аграрне законодавство України має низьку ефективність; прийняті закони та інші законодавчі акти потребують узгодження з Конституцією України; вступ до СОТ зобов'язує узгодити принципи, норми, стандарти у сфері регулювання аграрних відносин з урахуванням вимог щодо адаптації аграрного законодавства до системи Європейського права; велике коло суспільних відносин у сільському господарстві та інших галузях АПК регулюються указами Президента України; правові норми багатьох законів мають декларативний і бланкетний характер і тому не виконуються на практиці; аграрно-правові норми вміщено у загальних законах щодо власності, приватизації, оподаткування тощо; у структурі аграрного законодавства велика кількість відомчих нормативно-правових актів; прийняття Закону України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" зумовлює необхідність розробки нових підходів до законодавчого забезпечення реалізації такої політики у майбутньому.

Погоджуючись в цілому з думкою про необхідність прийняття кодифікованого акта у формі Аграрного ко-

дексу, окремим розділом якого має регламентуватись товарне сільськогосподарське виробництво, необхідно зазначити, що на сучасному етапі розвитку аграрних відносин доцільним є розробка та прийняття Закону про товарне сільськогосподарське виробництво, який би забезпечував створення правових умов для реалізації суб'єктивного права громадян на ведення товарного сільськогосподарського виробництва, на працю та вибір професії, роду трудової діяльності в сільському господарстві, гарантування безпечності сільськогосподарської продукції, раціональне та ефективне використання земель сільськогосподарського призначення та інших природних ресурсів.

1. Павлович З. А. Проблеми розвитку законодавства про агропромисловий комплекс України / Здислав Антонович Павлович // Аграрне законодавство України : проблеми ефективності / За ред. В. І. Семчика. – К. : Наук. думка, 1998. – С. 197–224. 2. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях / Михаил Васильевич Шульга – Х. : Консум, 1998. – 224 с. 3. Кулинич П. Ф. Консолідація сільськогосподарських земель України : правові питання / П. Ф. Кулинич // Проблеми вдосконалення земельного та аграрного законодавства України: перспективи в XXI ст. : мат. міжн. наук. конф. – Біла Церква, 2006. – С. 15–16. 4. Семчик В. І. Джерела аграрного права / Семчик В. І. // Аграрне право України : підручник / за ред. О. О. Погрібного. – К. : Істина, 2006. – С. 72–86. 5. Носік В. В. Проблеми кодифікації аграрного законодавства України / В. В. Носік // Проблеми вдосконалення земельного та аграрного законодавства України : перспективи в 21 ст. : мат. міжн. наук. конф. – Біла Церква, 2006. – С. 17–19.

Надійшла до редколегії 19.10.10

А. Мусієнко, канд. юрид. наук, асист.

ДЕЯКІ ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ АБО ТКАНИН ЛЮДИНИ

Статтю присвячено узагальненим результатам дослідження теоретичних і практичних питань деяких елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері трансплантації органів або тканин людини, зокрема особливостям способу їх вчинення.

Ключові слова: криміналістична характеристика; слідова картина; трансплантація; донор; торгівля органами.

Статья посвящена обобщенным результатам исследования теоретических и практических вопросов некоторых элементов криминалистической характеристики преступлений в сфере трансплантации органов или тканей человека, в частности особенностям способа их совершения.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика; следовая картина; трансплантация; донор; торговля органами.

The article deals with the generalized results of theoretical and practical matters forensic characteristics of some elements of crimes in the transplantation of organs or tissues, including the features of the method of their execution.

Keywords: criminalistics description; picture sequences; transplantation; donor and trade bodies.

Впровадження в медичну діяльність новітніх технологій, зокрема трансплантації органів або тканин людини, спричинило появу злочинів пов'язаних з цією діяльністю. Викриття та запобігання таким злочинам виключно важливе з огляду на те, що цей вид є одним з найбільш небезпечних, спрямованих проти життя та здоров'я особи. Крім того, практика свідчить про їх високу латентність, що зумовлює підвищений ступінь їх суспільної небезпеки. У зв'язку з цим боротьба з означеними злочинами є одним з пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів.

Теоретична основа дослідження представлена науковими працями вітчизняних авторів – В.О. Глушкова, С.В. Гринчака, А.В. Іщенко, О.В. Сапронова, Г.В. Чеботарьової, а також російських криміналістів О.А. Кустової, Н.В. Павлової, Т.О. Фабрики, О.С. Якименко. Деякі кримінологічні аспекти торгівлі органами людини знайшли відображення в наукових працях А. Вілкса та В.С. Овчинського.

Не зменшуючи теоретичної значущості праць згаданих науковців, слід констатувати недостатнє вивчення цього питання. На думку автора, дослідження криміналістичних аспектів злочинів у сфері трансплантації органів або тканин людини, зокрема, способів вчинення

злочину, слідової картини та приховування слідів таких злочинів ще потребує належного висвітлення.

Метою цієї статті є узагальнення результатів теоретичних та практичних досліджень деяких елементів криміналістичної характеристики злочинів передбачених ст. 143 КК України, зокрема особливостей способу їх вчинення.

Аналіз соціальних, кримінально-правових і медичних чинників дає підставу для прогнозу високого рівня латентності у сфері трансплантології і значних негативних соціальних наслідків у зв'язку з цим [1, с.5]. Це зумовлює виключно важливість ефективного розкриття, розслідування і запобігання таким злочинам. Тому, з позицій криміналістики, на перший план виступають ознаки способу вчинення злочину, які відбиваються у комплексі різноманітних матеріальних та ідеальних слідів, що дозволяє зорієнтуватись у вчиненому діянні та намітити найоптимальніші методи розкриття.

На думку М.І. Скригонюка, спосіб учинення злочину – це обумовлений суб'єктивними й об'єктивними факторами комплекс дій суб'єкта щодо готування, вчинення і приховування злочину [2, с. 472].

Белкін Р.С. вважає, що спосіб вчинення злочину – це система дій з підготовки, вчинення та приховування зло-

чину, визначених умовами зовнішнього середовища і психофізіологічними властивостями особистості [3, с. 267].

Особливістю вчинення злочинів у сфері трансплантації органів або тканин людини є участь, як правило, не менше трьох осіб – донора, реципієнта та особи (осіб), яка здійснює трансплантацію або вилучення органів або тканин людини.

Результати вивчення кримінальних справ, що порушені за вчинення злочинів у сфері трансплантації органів або тканин людини, вказують на те, що ці посягання вчиняються медичними працівниками – лікарями. Реципієнт у таких випадках дає згоду на проведення операції (як правило, це трансплантація фетальних матеріалів), а лікар проводить хірургічне втручання. При цьому реципієнт може навіть не знати, що дії лікаря протиправні. Вважається, що такі злочини можуть вчинятися тільки сертифікованим хірургом-трансплантологом і на прийнятті рішення про вчинення такого злочину та його реалізацію впливають об'єктивні фактори – лікар може здійснити операцію тільки у відповідних умовах (спеціальна медична апаратура, участь великої групи фахівців тощо) [4, с. 69].

На практиці дуже нелегко провести відмінність між добровільним продажем і застосуванням до донору примусу (насилля) або обману брокерами чи посередниками. Жертви можуть давати згоду на продаж будь-яких частин свого тіла, проте їх можуть ввести в оману відносно суми винагороди або компенсації, яку вони повинні отримати, або ж їм можуть не виплатити жодної винагороди. Крім того, жертву можуть дезінформувати стосовно процедури трансплантації і можливих наслідків для здоров'я [5].

Пол Холмс, експерт правоохоронних органів з механізмів розслідування та міжнародного співробітництва, виділяє три сторони учасників незаконної торгівлі органами або тканинами людини – донор, реципієнт та трафікери. Він вважає, що залежно від методів діяльності та від рівня медичного обслуговування донора і реципієнта трафікерами, для торгівлі людськими органами буде потрібна мережа виконавців з таким рольовим розподілом:

Вербування та оцінювання – особисті контакти, посередники, друзі, брокери, лаборанти та лікарі для проведення тестів на сумісність.

Перевезення – перевезення донора та реципієнта у місце, де здійснюватимуться медичні процедури – постачальники особистих/дорожніх документів та віз, водії та інші особи, які супроводжують донорів.

Трансплантація – хірург, асистент, анестезіолог, операційна сестра, лаборанти; інші спеціалісти і перекладачі (при потребі).

Проведення фінансових операцій – брокери для проведення переговорів з донором та для виплати йому грошей, отримання грошей від реципієнта та передачі грошей трафікерам.

Складно охарактеризувати всіх цих окремих осіб (за винятком професійних медиків, участь яких є обов'язковою), оскільки ці ролі можуть поєднуватись. Наприклад, сімейний лікар може виступати у ролі вербувальника або ж брокер може організовувати перевезення та здійснювати фінансові операції [6, с. 16].

Основним елементом злочинного прояву у цій групі злочинів є метод злочинної діяльності, що може набувати п'яти основних форм. Перша пов'язана з примушуванням, друга, третя та четверта пов'язані із застосуванням різних форм обману, а п'ята пов'язана із добровільною згодою донора:

1. Видалення органів за допомогою насильства або примушування – коли орган видаляють у донора-жертви силоміць або ж коли донора примушують пого-

дитись на видалення за допомогою фізичного чи психологічного насильства.

2. Видалення органів обманним шляхом за допомогою фальшивого свідоцтва про смерть головного мозку – коли органи видаляють у тяжко хворих або непритомних пацієнтів на підставі виданого лікарем фальшивого свідоцтва про смерть головного мозку.

3. Видалення органів обманним шляхом під час хірургічного втручання – коли нірку видаляють у хворого без його відома під час необхідного хірургічного втручання через реальну хворобу.

4. Видалення органів обманним шляхом під час не потрібного хірургічного втручання – коли лікарі обманним шляхом переконують жертву-донора в існуванні вигаданої (або насправді несуттєвої) хвороби та користуються цим для проведення операції, під час якої видаляють нірку.

5. Видалення за гроші – коли з донором домовляються про видалення однієї з його нирок за винагороду.

У випадках продажу органів, донори часто виїждять для цього за межі України, оскільки тут мало спеціальних медичних установ та кваліфікованого персоналу, а в сертифікованих трансплантологічних клініках існує суворий режим контролю, тому за таких умов без ризику викриття здійснити нелегальну трансплантацію на території України практично неможливо [6, с. 16-17].

На думку О.А. Кустової злочини, пов'язані з вилученням органів і (або) тканин для трансплантації, вчиняються тільки організованими злочинними групами, до складу яких входять:

а) члени бригад швидкої медичної допомоги, які у разі кримінальної події або нещасного випадку, що пов'язані здебільшого з черепно-мозковою травмою, здійснюють оперативне транспортування донора до ліцензованої медичної установи;

б) анестезіолог-реаніматолог, хірург-трансплантолог та дві операційні сестри, які або не надають реанімаційну допомогу потерпілому або здійснюють трансплантацію органів потерпілого, що перебуває у стані клінічної смерті, на підставі сфабрикованих результатів смерті;

в) судово-медичний експерт, який надає висновок про смерть донора, не згадуючи у ньому про відсутній орган, що трансплантується, у випадку якщо операція по трансплантації органу виконана в ліцензованій медичній установі, та працівник крематорію, що виконує обов'язки по кремації трупа, у разі, якщо дана операція здійснена у неліцензованій медичній установі;

г) особи, що не входять до числа медичних працівників, та належать до кримінальних структур, що спеціалізуються на вчиненні злочинів, пов'язаних з трансплантацією органів і (або) тканин людини.

Також О.А. Кустова виділяє кілька етапів формування механізму злочинів, пов'язаних з вилученням органів і (або) тканин людини для трансплантації.

У рамках початкового етапу члени злочинної організації визначають місце і час операції, а також порядок транспортування донора і реципієнта.

Аналіз клінічної і судово-слідчої практики засвідчив, що зустрічаються три варіанти основного етапу формування механізму даного злочину, а саме:

1. Донор, якого шукають, через певні причини, що пов'язані з сильними травмами (наприклад, внаслідок дорожньо-транспортної події, хуліганських дій, замаху на вбивство тощо), вже перебуває у реанімаційному відділенні ліцензованої медичної установи. У зв'язку з цим незаконна операція по трансплантації органу робиться після ненадання реанімаційної допомоги або сфабрикованих документів, що констатують смерть мозку людини.

2. Донор, якого шукають, знайдений поза реанімаційним відділенням. При цьому здійснюються різні способи нанесення йому черепно-мозкових травм (наприклад, організується дорожньо-транспортна подія, застосовується зброя різного типу та ін.) або застосовується медичний наркоз. Потім донор транспортується до медичної установи. У першому випадку – до ліцензованої медичної установи, а у другому – до неліцензованої медичної установи, після чого у неліцензованій медичній установі безпосередньо робиться пряма пересадка необхідного органу, а у ліцензованій медичній установі незаконна операція по трансплантації робиться після ненадання медичної допомоги або фальсифікації документів, які констатують смерть головного мозку.

3. Донора, якого шукають, примушують до операції по вилученню у нього органу або тканин для трансплантації шляхом застосування фізичного насильства (нанесення побоїв, катування, незаконне позбавлення волі, навмисне заподіяння легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень); психічного насильства (погроза застосування насильства, яка здатна вплинути на його волю і призвести до невідповідності волевиявлення особи її справжній волі); використання безпорадного стану (через нездатність усвідомлювати, що відбувається через психічні або фізичні вади); матеріальної або іншої залежності (службові, родинні, навчальні або ситуаційні стосунки).

Для завершального етапу формування механізму такого злочину характерно:

- домовленість між усіма учасниками незаконної трансплантації органу або тканин про замовчування цього факту;

- знищення або фальсифікація медичних документів, в яких є відомості про необхідність операції, її хід та завершення;

- знищення трупа при проведенні операції у неліцензованій медичній установі [7, с.14-18].

Ще одним прийомом вилучення органів є заманювання людей за кордон обіцянками, наприклад, можливостями отримання роботи або економічних вигод, які не виконуються. У країнах призначення жертв або переконують, або примушують продавати свої органи для погашення боргу за проїзд, і нерідко якщо вони і отримують фінансову винагороду, то дуже незначну [8, р. 29-73], [9, с. 16-17]. Що ж до реципієнтів органів, то їм доводиться платити набагато вищу ціну.

Існує також тісний зв'язок між корупцією і злочинами в сфері трансплантації тому, що такі злочини є складною злочинною діяльністю, для якої нерідко потрібна співучасть різних осіб, включаючи співробітників поліції, працівників моргів, медичний персонал, водіїв карет швидкої допомоги, реципієнтів і донорів [10, р. 2739-2745].

На відміну від найпоширеніших видів організованої злочинності, особи, які беруть участь в організованій злочинній діяльності пов'язані з трансплантацією органів людини, залучаються з різних професій, включаючи лікарів, водіїв швидкої допомоги, працівників похоронних бюро і персоналу лікарень [8, р. 29-73]. Між лікарями і посередниками існують міцні зв'язки, що ускладнює виявлення цієї злочинної діяльності.

Злочинці активно використовують комп'ютерні технології. Швидкий розвиток Інтернету є ще одним чинником, що сприяє розширенню незаконної торгівлі органами, оскільки Інтернет дає можливість діяти анонімно, що полегшує продаж і покупку органів і дозволяє бро-

кером діяти у різних країнах світу. Результати проведенного автором опитування 145 працівників міліції та 116 медичних працівників щодо джерел інформації, з яких респонденти дізналися про незаконну трансплантацію органів і тканин людини, засвідчують, що для більшості респондентів головним джерелом стали засоби масової інформації (38,6% працівників міліції та 51,7% лікарів). Інтернет – відповідно 13,1 та 15,5%, знайомі, родичі, товариші по службі – відповідно 15,9 та 10,3%, судово-слідча практика – відповідно 13,8 та 0,0%.

Незаконна трансплантація органів людини пов'язана і з торгівлею людьми. Є дані, що засвідчують наявність спільних ознак, зокрема маршрутів і кола жертв. До цієї сфери залучаються здебільшого люди, що знаходяться в уразливому положенні – не мають роботи і достатньої освіти та нерідко живуть за умов крайньої бідності [8, р. 29-73].

Стосовно торгівлі дітьми з метою вилучення органів, то, незважаючи на брак переконливих доказів, деякі джерела вказують на випадки викрадення або пропажі дітей, тіла яких згодом знаходять мертвими, понівеченими і з видаленими органами [10, р. 2739-2745]. Проте, слід зазначити, що трансплантація органу дитини дорослій людині з медичної точки зору є технічно можливою.

Проведене дослідження дозволяє дійти певних висновків.

Злочини у сфері трансплантації органів або тканин людини мають тенденцію до зростання як за кількісними, так і за якісними показниками. Велике занепокоєння викликає зростання таких злочинів, що вчинюються організованими злочинними групами, діяльність яких має міжнародний характер.

Способи вчинення таких злочинів складні і різноманітні, залежать від багатьох умов. Перший вид цих злочинів вчиняється медичними працівниками – лікарями, а другий вид – вилучення у людини її органів або тканин шляхом примушування або обману, є характерним для організованих злочинних груп, до складу яких можуть входити медичні працівники та представники кримінальних структур. Незважаючи на явні ознаки причетності організованої злочинності до "чорного ринку" органів людини, масштаби цього явища потребують подальших досліджень.

1. Фабрика Т.А. Проблемы уголовной ответственности за принуждение к изъятию органов или тканей человека для трансплантации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Т.А. Фабрика. – Челябинск, 2007. – 26 с. 2. Скригонюк М.І. Криміналістика: Підручник / М.І. Скригонюк. – К.: Атака, 2005. – 496 с. 3. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд. доп. – 334 с. 4. Вилкс А. Торговля людьми и их органами: криминологические, политические и социальные аспекты проблемы. Взгляд на криминальные реалии XXI века / А. Вилкс. – Рига, 2005. – 114 с. 5. Elaine Pearson, "Coercion in the Kidney Trade? A Background Study on Trafficking in Human Organs Worldwide" (Eschborn, Germany, Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit, 2004). 6. Протидія торгівлі органами людини : додаткові рекомендації для представників правоохоронних органів України. – К. : Міжнар. організація з міграції (МОМ), 2007. – 72 с. 7. Кустова О.А. Методика расследования преступлений, связанных с изъятием органов и (или) тканей человека для трансплантации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.А. Кустова; Акад. управления МВД России. – М., 2004. – 26 с. 8. Nancy Schepers-Hughes, "Parts unknown: undercover ethnography of the organs-trafficking underworld", *Ethnography*, vol. 5, No. 1 (2004). – pp. 29-73. 9. Весельський В.К., Пясковський В.В. Торговля людьми в Україні (Проблеми розслідування): Навчальний посібник / В.К. Весельський, В.В. Пясковський. – К.: КНТ – 2007. – 268 с. 10. D.J. Rothman and others, "The Bellagio Task Force report on transplantation, bodily integrity, and the international traffic in organs", *Transplantation Proceedings*, vol. 29, No. 6 (1997). – pp. 2739.